

19. Центральний державний історичний архів України (далі — ЦДАУ). — Ф. 348, оп. 1, спр. 6561.
20. ЦДАУ. — Ф. 514, оп. 1, спр. 158.
21. ЦДАУ. — Ф. 867, оп. 1, спр. 22.
22. Черепанін М. Музична культура Галичини (друга половина ХІХ — перша половина ХХ століття) / М. Черепанін. — К., 1997. — 328 с.

Олег Богуславський

КРИТИКА І ПОЛЕМІКА
ДОВКОЛА УКРАЇНСЬКОЇ КОНСЕРВАТИВНОЇ ІДЕЇ
У ПРЕСІ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ
В ЄВРОПІ 20—30-х рр. ХХ ст.

У статті порушено питання критики консервативної ідеології політичними опонентами із середовища української еміграції в Європі. Відзначено головні відмінності в ідеологічних платформах цього часу, які призвели до такої критики, а також вказано причини невтіленості української монархістської концепції.

Ключові слова: еміграція, консерватизм, монархія, критика, В. Липинський, Д. Донцов, національна ідея, кампанія, політичні сили.

В статье поднято проблему критики консервативной идеологии политическими противниками из окружения украинской эмиграции в Европе. Отмечено главные отличия в идеологических платформах этого времени, приведшие к такой критике, а также указано причины невоплощенности украинской монархистской концепции.

Ключевые слова: эмиграция, консерватизм, монархия, критика, В. Липинский, Д. Донцов, национальная идея, кампания, политические силы.

In the article the questions of criticism of conservative ideology are affected from the side of political opponents in the environment of Ukrainian emigration in Europe. An author marks main differences in the ideological platforms of that time, which resulted in such criticism, names reasons of failure of Ukrainian monarchist conception.

Key words: emigration, conservatism, monarchy, criticism, V. Lypynsky, D. Dontsov, national idea, polemic, nationalists.

Актуальність теми зумовлюється тим, що в сучасному процесі розбудови Української держави поряд з урахуванням позитивного досвіду інших країн необхідно використовувати власний політичний

досвід, національні політичні традиції, аналізувати причини власних невдач і поразок на цьому шляху для запобігання їм як тепер, так і в майбутньому. Досліджуючи надуманий «комплекс бездержавності» українців, потрібно співставити всі політичні концепції міжвоєнної української еміграції, а також усі пресові дискусії та полеміки, що довкола них точилися. Це дасть можливість простежити поступові зміни, які відбувалися в інтелектуальному середовищі української еміграції.

Поразка національно-демократичних сил у боротьбі за українську державність у 1917—1920 рр. привела до появи на політичній арені еміграції організованого українського консервативного, або монархічного руху.

Як ідеологічна течія, що обґрунтовує особливу цінність традиційного ладу і передбачає збереження традиційних форм життєдіяльності народу, консерватизм простежувався у політичному житті України ще задовго до початків діяльності В. Липинського та його однодумців. Це і спроби деяких гетьманів надати своїй владі монархічно-спадкового характеру, і намагання створити ідеологічну платформу малоросійського дворянства, з його почуттям «територіального» патріотизму в боротьбі за збереження «прав і вольностей». Це також і галицький греко-католицький церковний консерватизм, що вимагав створення окремого «руського» коронного краю, до якого повинні були ввійти землі, що належали до Австро-Угорської імперії.

Однією з нових партій консервативного напрямку, що виникла на початку революційних подій 1917 р., стала Українська демократично-хліборобська партія (УДХП), засновниками якої були відомі полтавські громадські й політичні діячі М. Боярський, М. Макаренко, С. і В. Шемети, В. Шкляр та ін. Ідеологом партії став видатний український історик, соціолог і публіцист В. Липинський.

Однак в умовах протицарського загальнодемократичного розвитку української революції і національно-визвольної боротьби 1917—1920 рр. монархістська ідея не мала і не могла мати скільки-небудь потужної підтримки народу. Орієнтована на монархічно-консервативну ідею, Українська Держава Гетьмана П. Скоропадського здобула досить незначну кількість прихильників у середовищі тогочасної української політичної еліти та інтелігенції, а ще мен-

ше — у широких верствах суспільства. На більшу популярність та підтримку населення могли сподіватися лише ті політичні сили, які проголошували соціалістичні й демократичні програми і гасла. Ця ситуація була зумовлена багаторічним проведенням інформаційної та пропагандистської роботи конкретними партіями як у колах інтелігенції, так і в середовищі робітників і селян. Саме на такі об'єктивні реалії змушені були зважати ідейні опоненти демократичних шляхів створення і розбудови української державності. Після остаточної окупації України більшовицькою Росією та утвердження радянської влади, частина демократів-хліборобів опинилася на нелегальному становищі, ще якась частина встигла емігрувати на Захід.

Як потужна політико-ідеологічна течія, український консерватизм сформувався лише в еміграції. Так, 1920 р. у Відні було засновано Український союз хліборобів-державників (УСХД), що проіснував до 1 січня 1937 р., коли він був формально розпущений. Вже у вересні 1937 р. організація відродилася п. н. Український союз гетьманців-державників (УСГД).

УСХД, який був створений за участю Д. Дорошенка, М. Кучубея, В. Липинського, А. Монтрезора, Л. Сідлецького (Сава Крилач), О. Скорописа-Йолтуховського, С. Шемета, засвідчив прагнення певних кіл української еміграції, здебільшого представників заможної хліборобської верстви, дати власну відповідь на причини поразки Української держави, а головне — запропонувати свої шляхи і методи її відродження. Оголосивши «Відозву до українських хліборобів», УСХД від травня 1920 р. почав видавати у Відні власний ідеологічний журнал-збірник п. н. «Хліборобська Україна», завданням якого було стати трибуною для пропаганди консервативної гетьмансько-монархічної ідеї. Упродовж 1920—1925 рр. вийшло вісім збірників «Хліборобської України». Редактором видання був В. Липинський, авторами публікацій — І. Борщак, Д. Дорошенко, В. Липинський, П. Скоропадський, О. Скоропис-Йолтуховський, М. Тимофійв, С. Томашівський, С. Шемет та ін.

Теоретичну основу української державності з погляду консервативно-монархічної думки у своїх працях розробили В. Липинський, С. Томашівський і В. Кучабський. Так, розроблена В. Липинським у «Листах до братів-хліборобів» ідеологія української трудової монархії надала українському консерватизмові нового вигляду, що вигідно

протиставляло його демократам, республіканцям і націоналістам. Ця праця друкувалася у неперіодичному органі УСХД «Хліборобська Україна» протягом 1920—1925 рр., а 1926 р. вийшла окремою книгою [9]. Відзначимо, що, говорячи про неї у «Вступному слові для читачів з ворожих таборів», В. Липинський продемонстрував самокритичність: «Не претендую на великого творця. Не вважаю себе, як кожний скунс-інтелігент, «українським генієм» [9, XIX].

Історик і соціолог М. Стахів у своєму огляді «Українські політичні партії у соціологічному наświetленні» відзначав, що «правдива партія визнає як теоретично, так і практично дискусію з іншими партіями, як засіб в'яснення суперечних поглядів на суспільно-політичні питання в нації. Правдиві політичні партії відкидають насильницький спосіб вирішення політичних спорів в середині нації... Дискусія, — на думку М.Стахова, — це засіб своєї національної політики. Внаслідок того правдиві партії відкидають також свідоме очернення противних партій і обман виборців... Фальшиві партії відкидають принципіально, явно або скрито, чесний компроміс, дискусію з іншими партіями та переконання. Вони уважають себе непомильними, а свої програмові тези непорушними догмами, які в потребі треба накинути іншим силою. ... всяку свобідну дискусію (свободу слова, преси) вони трактують тільки як засіб у боротьбі проти свобідної дискусії... Дискусію вони розуміють лише як агітацію мас демагогічними засобами, перекрученням правди і просто вигадками» [19, с. 20—21].

Відомий український журналіст і громадсько-політичний діяч І. Кедрин у своїх споминах «Життя—події—люди. Спомини і коментарі», оцінюючи пресову дискусію у міжвоєнному періоді, відзначав, що глибоко помиляється той, хто думає, що часописи українських партій одні проти одних не виступали, а якщо й вели полеміку, то в скромних і пристойних межах і формах. «В ім'я правди, хоч вона сумна і прикра, треба ствердити, що... преса того часу не цуралася поганой демагогії і дуже гострих та різких полемічних виступів — з прерізних нагод... — писав І. Кедрин. — Завзята і неперебірлива полеміка велася, наприклад, довкола такої академічної проблеми, як гетьманат» [7, с. 239—240].

Першою «кинулася до бою» «Українська Трибуна» під редакцією О. Саліковського, відома своїми зв'язками з Державним цен-

тром УНР, таким чином реагуючи на заснування в еміграції Українського союзу хліборобів-державників. У статті «Гетьманці», автором якої був М. Козак, між іншим йшлося про «розкладову» роботу російських монархістів, які після захоплення влади у Росії більшовиками ставлять своїм завданням за всяку ціну знесилити російські демократичні та соціалістичні центри, щоби таким чином перешкодити їм перехопити владу в Росії після ліквідації більшовицької диктатури, а це, на думку автора, мало відповідність і в українській еміграційній дійсності: «...ми певні, що українські хлібороби на чолі з п. Ханенком у Варшаві, хлібороби-державники з Відня та хлібороби-гетьманці з Берліну... мріють про той колишній царський лад, який українські монархисти були відновили за часів скоропадщини». І хоча інтонація статті свідчить, що автор не дуже вірить у якісь відчутні наслідки їхньої діяльності, проте на одному аспекті він усе ж акцентує увагу: «Розкладова робота і агітація цих хліборобів-монархістів проти української демократії, проти державного центру У.Н.Р., по таборах поміж старшинами і в пресі («Українське Слово») безперечно все ж почасти обезсилює консолідацію українських демократичних сил». Зрозуміло, що автор виступає з вузькопартійних позицій, використовуючи завуальову загальнодемократичну риторичку, що підтверджує й інша цитата: «Українська демократія має свій шлях в боротьбі за долю батьківщини, їй з ними не по дорозі і доведеться їм сидіти за кордоном, аж поки українські народні маси спільно з демократією не переможуть та не виженуть чужинців-окупантів» [8].

У статті «Про наших монархістів» її автор, І. Годорожій, констатує, що в нових для політичної діяльності еміграційних умовах виникла певна закономірність у географічному розподілі за світоглядними засадами: «Осідком демократичних та уміркованих соціалістичних течій нашої еміграції є Тарнів, з сферою свого впливу на просторі від Львова та до Стрілкова. Всі ж інші осередки вже бувають зовсім іншими кольорами. Варшава характерна своїми хліборобами і не «демократами», і не «державниками»... Берлін з своїми германофілами-монархістами, хліборобами-державниками — найбільш правою течією українського громадянства; Прага — осідок есерівських груп ріжних відтінків, що ніяк не можуть чи не хочуть об'єднатись з демократією тарновської сфери». Отже, і цей

автор стверджує певну винятковість сил із середовища Державного центру УНР, вільно навішуючи ярлики «не демократичність» — «не державність» своїм політичним опонентам та наділяючи їх якостями погоничів, що заганяють «українське громадянство на еміграції, як і на Україні, до ворожнечі з вузькою партійністю» [4]. Однак, попри такий тон публікації, деякі висновки автора можна вважати конструктивними. Так, доволі реальними були його твердження щодо певного розчарування дрібної української буржуазії, що опинилася на еміграції, у політиці Антанти. І саме це розчарування штовхало її на пошуки політичної перспективи-виходу у консервативно-монархічній ідеї.

Інший зразок нищівної партійної критики міститься на сторінках «безпартійного» двотижневика «Нова Україна» (фактично — органу Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР), у статті із промовистим заголовком «Скоропадчики», що є прикладом деструктивного ведення пресової полеміки. Автор (під крипт. Г.) не тільки критикує політичні погляди опонентів, а й переходить на прямі образи, називаючи П. Скоропадського «ренегатом», «опудалом, яке ставили уже раз на українській землі, і яке так ганебно впало» [2, с. 161]. Різко критикований був не тільки колишній гетьман, у неспроможності вирішувати питання державного будівництва було звинувачено і керівництво УСХД в особі В. Липинського та С. Шемета.

Певний час на сторінках періодики продовжували з'являтися критичні матеріали, присвячені консервативному середовищу та його ідеології, але поточні проблеми дещо відтиснули цю тему, і вона фактично «заглухла» до середини 20-х рр.

Однак відразу після виходу у світ «Листів до братів-хліборобів» на її автора обрушилася нова хвиля нищівної критики, представлена майже всіма політичними силами.

Націоналістичне середовище не стояло осторонь огульних звинувачень. Так, В. Мартинець у «Замітках для майбутньої конференції українських націоналістів» «з обов'язку» не міг не торкнутися цієї теми. На його думку, «ідеологія Липинського... малаби куди більше значіння, як що вона булаб або зредукована на ідеологію класи дворян-поміщиків і якщо автор та його визнанці не змішувалиб її з всенациональною ідеологією... Проповідувана Липинським кон-

цепція союзу з монархічною Москвою не має та здається не буде мати ніколи практичного значіння, хіба тільки те, що зродила вона і буде родити фалянгі «ідейних» москвофілів» [10, с. 14].

Засуджуючи принципи «ліпше ніякої української держави, колиб вона не була соціялістичною»; «буде Гетьманство і ми як укр. хлібороби будемо існувати; або укр. Гетьманства не буде і ми, як укр. хлібороби перестанемо існувати; ми як кляса будемо тоді Росіянами, Поляками, Китайцями, інтернаціоналістами, ким угодно, тільки не укр. хліборобами»; «без реставрації й завершення Гетьманства не може й не буде існувати Україна», націоналісти самі висували майже відповідну концепцію своєї політико-державницької винятковості. (Мабуть, саме у 20-х рр. сформувався принцип боротьби за звання «найнаціоналістичнішого націоналіста», яким і дотепер послуговуються націонал-патріоти в сучасній Україні.) Єдиним реальним аргументом в ідеологічній полеміці націоналістів з гетьманцями можна вважати твердження, що «Україна може існувати і буде існувати з Гетьманом або без нього, соціялістична або несоціялістична, однак напевно не може й не буде існувати, коли з висще наведеними принципами заберемось до її будування. Такими принципами не тільки не твориться держави, але навіть руйнується вже існуючу. 1918—1919 рр. переконали нас про це наглядно; мали ми вже і «соціялістичну» і «гетьманську» Україну! Автори наведених фраз били тоді «державотворчими» чинниками» [10, с. 18]. Тим самим автор підтвердив думку про те, що організований український націоналізм був ідеологією молодих, які не могли вибачити старшому поколінню політиків їхньої поразки у національно-визвольних змаганнях 1917—1920 рр., а тому цей аргумент у критиці був незаперечним.

Узагалі, треба відзначити, що критика націоналістів стояла окремо і переважно базувалася не на ідеологічних розбіжностях, а на персоналіях репрезентантів гетьманської ідеології. На нашу думку, причиною цього були два головних аргументи: 1) ідеологічна спорідненість правих ідеологій (націоналісти боялися, що гетьманці з їх чіткою партійною програмою, якої у націоналістів фактично не було, як конкуренти будуть успішно набирати собі прихильників; 2) особиста неприязнь ідеологів консерватизму і націоналізму (В. Липинський — Д. Донцов).

На підтвердження другого аргументу можна навести статтю Д. Донцова «Дон-Кіхотам монархізму», що стала відповіддю на «Вступне слово для читачів з ворожих таборів» у «Листах до братів-хліборобів» і яку він розпочав так: «Не в моїх звичаях займатися особистою полемікою, на жаль так в нас поширеною. На сторінках ЛНВ-ка, редагованого мною ось вже скоро чотири й пів роки, міг би я, коли б хотів, звести порахунки з особистими на мене нападами: з боку «Нової України», «Діла», «Культури», «Землі й Волі», «Вістей», «Комуніста», «Хлібороб. України» й пр. Але я цього по змозі уникав. Так само не реагував я на нападки хліборобів-«державників»: ні на випадки в їх журналі, ні на листа до мене В. Липинського, в яким такі слова, як «хам» і «гад» конкурують з ще елегантнішими висказами шляхетного «войовника», не скористався я рівно ж з запрошення «Студ. Вісника» відповісти на ординарний виступ того самого, «лицаря» в цій журналі. Та коли він, спровокований моїм ігноруванням його «полеміки», «ляпнув» свій шедевр у передмові до окремого видання «Листів до любезних земляків», — я рішив відповісти йому пару слів: для характеристики цілої течії хліборобів-«державників» і для того, аби вони нарешті зобачили, що на цій полеміці добре не вийдуть» [6, с. 28].

Треба віддати належне публіцистичному талантові Д. Донцова, а також його полемічній стриманості, яку він, на відміну від В. Липинського, виявив у своїй відповіді. Хоча у кінці статті і він вдається до методів свого опонента: «Даю Вам раду: ... видумуйте найкращі форми, «союзів» між Росією і Україною, перетрактуйте (як Ви самі призналися) з російськими монархістами, Протофісом і Пурішкевичем, з Николаями й Кирилами, опльовуйте в безсилі й люті, найгарнійші традиції українського незалежницького руху, опльовуйте велику визвольну боротьбу 1919—1921 років... п'януючи анархізмом кожний здоровий національний рух проти Росії, — лиш зоставте в спокою молодь, якої Ви не розуміли, тоді, як самі були молодим, а яку розумієте ще менше тепер, коли самі стверджуєте, що хороба Ваша поступає наперед.

Називати противників «гадами», «каналями» і пр. для того не треба бути ані «войовником», ані «лицарем», се зуміє — не знаю чи ліпше від Вас, але напевно зуміє — зробити й перекупка на жидівським базарі у Києві: Чи не розумієте Ви, конкуруючи з нею, що

робитеся смішним? Що осмішуєте і свою ідею гетьманську і компромітуєте пана гетьмана, в якого ще вірите; що викликаєте лише у власних приятелів знизання плечима або почуття жалю і поблажливого милосердя? Зрозумійте, що інспіраціями, в які самі не вірите, зраджуєте лише Вашу безсилість в річевій полеміці» [6, с. 35—36].

Однак найбільше український монархічний рух був критикований т. зв. «республіканцями» — політичними силами, наближеними до Державного центру УНР. Саме представники республіканської ідеології найбільше заперечували можливість утвердження спадкової монархії в Україні, посилаючись на нещодавній невдалий досвід, а їх орган — тижневик «Тризуб» — став ареною запеклої ідеологічної полеміки. Так, на його сторінках було надруковано цикл критичних статей М. Славинського під спільним заголовком «Український монархізм», у яких розглядалися всі аспекти консервативної ідеології, починаючи від засад спадкової монархії [13], моделювання майбутньої Української держави та її влади [15] до критики поглядів гетьманців на націю [17].

Критикуючи погляди В. Липинського на державне будівництво, М. Славинський стверджує, що на запитання, яку державу прагнули збудувати монархісти, відповісти вкрай складно, бо «на перешкоді стоїть сам В. Липинський, його спосіб думання та його манера письма... До кожного з наведених термінів він вкладає свій зміст, ні в чому не подібний до загального, визнаного, політичними науками змісту цих слів. Утворивши собі нову термінологію, він оперує нею, як непорушною догмою, що не підлягає критиці. І на цьому підкладі буде така систему держави, якої ніколи і ніде не було в минувшині, немає зараз і, мабуть, ніколи не буде в майбутньому» [14, с. 2]. Однак найбільшою проблемою автор вважає те, що «В. Липинський вірує в свої думки, як в євангелля. Середній українець, повіривши таким речам, мав би завіситися» [14, с. 3].

Також важко було не піддати критиці ідеї В. Липинського щодо української інтелігенції, яку він «шанує так, як добрий господар шанує коня, що на ньому їздить, поросну свиню, що йому поросят має дати то-що». Українська інтелігенція, зі слів М. Славинського — коментатора думок В. Липинського, політично маловартісна, «вона не визнавала й не визнає послуху щодо українських войовників-продуцентів тільки тому, що могла од них дістати матеріальну під-

держу в розмірах за малих в порівнянні з її за великими апетитами». Українська інтелігенція — причина причин всього лиха в нашій історії» [14, с. 7]. Аналізуючи погляди В. Липинського на інтелігенцію, М. Славинський наводить такий його вислів: «Ми зненавиджені нею, бувши поміщики», на якому потім вибудовує подальші висновки: «Це правда, що українська інтелігенція не мала ніколи великої пошани до «панів», що сиділи на українській землі. Не було за що їх шанувати навіть з чисто національного боку. Всі вони, за самотніми винятками, дезертували од рідного народу, збільшивши своєю соціальною силою могутність ворогів (у 17-му ст. ці дезертири дали Польщі короля; в 19 ст. вони подарували Великоросії геніяльного письменника)» [16, с. 4].

Щодо критики поняття нації в «Листах до братів-хліборобів», то М. Славинський відзначає: з тверджень В. Липинського випливає, «що так званий маєстат української нації може сіяти лише на чолі «дідизного гетьмана та великого князя», як звать наші легітимісти майбутнього монарха України. На це можна одповісти коротко. По-перше: на Україні такого монарха не буде. По-друге: ми живемо в такі часи, коли навіть і в тих державах, де зосталися монархи, націю репрезентує не монарх, а маєстат її вітає над цілим народом. Наші легітимісти не мають жадної рації сподіватися, що Україна стане якимсь винятком серед країн і націй цілого світу» [18, с. 10]. Загалом, на думку М. Славинського, «не пасує до України класократична монархія В. Липинського. Що мали б ми робити з цею завмерлою просвітньою монархією, розмальованою назверх невинуватими винаходами закуткової класової чи іншої думки? Наш народ — доброго європейського коріння, наше поле державне — запущене і многотрудне, — старовинним рало його не переорати. Нам потрібне нове європейське знаряддя, що надається до нашого ґрунту. Це — демократія» [16, с. 8].

Передчасна смерть В. Липинського 14 червня 1931 р. припинила агресивні випадки щодо його писань та пропонованої ним моделі державно-суспільного устрою. Треба віддати належне редакції тижневика «Тризуб», який був чи не єдиним періодичним виданням із протилежного ідеологічно-політичного табору, що належно оцінив заслуги покійного у некрологах та споминах «На смерть В. Липинського» О. Шульгина [20] та «Пам'яті В'ячеслава Липинського»

В. Прокоповича [11], у якій автор наголошував: «Ми розходилися з В. Липинським — політиком і публіцистом. Але ніхто не може заперечити щирости його переконання, прямоти, з якою він одстоював свою думку, його глибокого патріотизму, палкої любови до України, великого темпераменту публіциста — талановитого, пристрасного, непримиренного, гострого, заслуг чималих на полі української історії. З цим можна було не погоджуватися, сперечатися, але це не перешкоджає поважати його щиру переконаність, цінити високо те позитивне, що зробив він своєю науковою працею для України. Боротьбі і сперечанням кладе край могила» [11, с. 4].

Після смерті В. Липинського вся увага і вогонь критики перекинулися на постать колишнього гетьмана України П. Скоропадського та його прибічників.

Досить промовистою була стаття «Гра з вогнем (З приводу виступів п. П. Скоропадського)», в якій автор, виступаючи від імені «республіканців», що «останніми роками ми не вважали за потрібне торкатися докладніше ні принципів, ні поступовання гетьманців, бо й діяльність їх загалом була досить академічна і ми не хотіли вносити без особливої потреби нової полеміки в українське життя, де і без того досить було різних суперечок. Цей млявий, скоріше теоретичний, рух ми залишали в спокою, не бажаючи використовувати навіть їх же внутрішніх сварок, де одні гетьманці на других виливали стільки помий. Ми вважали, що значно ліпше робити своє діло, йти своєю дорогою, ніж поборювати тих, що нічим, зрештою, не заважали нам в розвитку нашої акції» [12, с. 4]. Однак ситуація, на думку автора, змінилася після того, як у Великій Британії почав виходити англomовний журнал, присвячений українським проблемам, п. н. «Investigator», який видавався силами, близькими до гетьманських кіл. Саме це видання стало каменем спотикання, бо на його сторінках дедалі частіше з'являлися матеріали, присвячені не стільки пропагуванню України в англomовному світі, скільки політичній рекламі П. Скоропадського, до того ж, стверджував автор публікації, дуже небезпечною тенденцією було те, що П. Скоропадського іменували титулом «гетьман України» без додатку «колишній». Те, що П. Скоропадський проголосив себе «гетьманом» закондоном, не могло мати жодних політичних наслідків, «але виступи їх в імені П. Скоропадського назовні перед англійським гро-

мадянством безперечно приносять шкоду тим, що заважають в певній мірі тій великій праці, яку з таким напруженням провадить по цілій Європі і по цілому світі уряд УНР». Однак полеміку викликав той факт, що у «своїх заявах перед чужинцями П. Скоропадський не посоромився говорити про уряд УНР і про його прихильників, як про «партію» якихось соціалістів, що при допомозі Польщі (тільки Польщі?) збираються відновляти на Україні «соціалістичні» експерименти» [12, с. 6].

Резюмуючи свій матеріал, автор схилився до думки, що «гра закордоном при наших тяжких обставинах в «гетьмани», гра перед чужинцями в «монарха» — це гра з вогнем, це непотрібне і зовсім зайве ускладнення нашої боротьби. Але ми певні, що і цей виступ буде тільки новим мильним пузирем, що щезне так само, як щезли й інші. Залишиться те, що органічно, істотно вийшло з нашого народнього життя, з боротьби за наше визволення і державність, залишається і залишиться уряд Української Народньої Республіки.

Не зважаючи на всі ухили тої чи іншої групи, ми віримо, що наш нарід, як і вільна його частина — наша еміграція, буде завжди йти своїм шляхом з твердою вірою в майбутнє, буде йти за своїм старим прапором, що мусить на цей грізний час єднати всіх — і правих, і лівих, і монархистів, і республіканців, і людей соціально поміркованих, і справжніх соціалістів» [12, с. 7].

Окремо стояло питання участі в пресовій полеміці. Так, у статті «Про одну полеміку» автор Арнаутенко зазначав: «Не можна обійти мовчанкою полеміки, що повстала між двома львівськими газетами «Діло» та «Нова Зоря» на тлі міжнародніх і літературних виступів прихильників п. П. Скоропадського, тим більше, то наші зауваження до цієї полеміки будуть разом з тим почасті і відповіддю на статтю «Гра на команду», вміщену в ч. 6(18) газети «Хліборобський Шлях», те-ж у Львові, та спрямовану проти статті в нашому журналі під назвою «Гра з вогнем» [1, с. 10].

Однак найбільш цікавим місцем у цій статті є цитата з комунікату В. Липинського, де він, між іншим, говорить: «Урочисто, як теперішньому так і будучим поколінням української землі заявити, що ні я, ні мої однодумці з таким «українським монархізмом», який робиться тепер п. Павлом Скоропадським і його прибічниками в Ванзее, ні в ділах, ні в помислах наших не мали, не, маємо і не будем

мати нічого спільного. Колиб такий «монархизм» під проводом Павла Скоропадського, чи іншого подібного «гетьмана» мав коли небудь на Україні появитись; коли «гетьманцями-монархістами» стануть звати себе люде, в яких довголітня політична розпуста і мандрівки по різних політичних партіях виснажили всю віру, всю ідейність, дисциплінованість, товарискість, і оставили в душі лише згарища, повні злоби, заздрости, перфідії і звичок до політичного крутійства: коли такі люди, через своє викорінення і озлоблення, підуть служити якомусь гетьману-отаману та стануть вимагати від громадянства для себе особливої пошани, формально за те, що вони «опора трону», а фактично за те, що вони по рабськи стукають каблуками перед «ясновельможним», то заявляю, що такий монархизм буде найгіршою формою правління, яку тільки Україна може мати і що прокляття за такий монархизм нехай не спадає на мою голову, бо я перед ним остерігав і проти нього боровся...» [18, с. 11]. Це був доволі болючий удар по середовищу гетьманців, який було завдано їх ідеологом В. Липинським незадовго перед його смертю і що пов'язується з особистим конфліктом із колишнім гетьманом П. Скоропадським.

Рамки цивілізованої дискусії певною мірою дотримувалися на сторінках «Тризуба». Автори не вдавалися до відвертого очорнення, використовуючи мовностилістичний арсенал дозволеної політично-публіцистичної зброї. Навіть у такому протигетьманському матеріалі, як «Гетьманці скоропадчики та росіяне» [3], її автор, відомий журналіст, публіцист та діяч української еміграції в Румунії Д. Геродот (справжнє — Д. Івашина), не вдається до недозволених методів ведення дискусії, бо це, на його думку, було б зайвою рекламою для «маленької політичної комахи».

На його думку, викликала сумнів інформація, розповсюджувана гетьманською пресою, про те, що «особа бувшого гетьмана Павла Скоропадського в українському національному рухові є персоною найпопулярнішою та авторитетною, а українські монархисти-ско-ропадчики є організацією найміцнішою і впливовою як на еміграції, так і на теренах України. Зважаючи на те, що в дійсності справи стоять як раз навпаки, можна було б не звертати найменшої уваги на безнадійні спроби з маленької політичної комахи зробити великого політичного слона, коли б скоропадчики обмежилися лише

саморекламою і не говорили б, що на Україні користуються великим впливом росіяне (бувші денікинці та врангелівці). Цього не наслідуються говорити навіть російські єдиноділимці» [3, с. 13].

Поштовхом до таких звинувачень стала публікація меморандуму «Ідеологічний рух серед емігрантів українців», у якому, між іншим, гетьманці, фальшуючи факти, виступають у ролі пропагандистів «єдиноділимської» концепції: «Успіх спроб утворити Українську Державу залежить від того, в якій мірі ці спроби будуть підтримані всім населенням України, серед якого, як відомо, мають великий вплив угруповання, що брали участь в «білому» загально-російському рухові (Денікин, Врангель) та які відносилися байдуже до української незалежності. В році 1918-му ці консервативні угруповання підтримували владу гетьмана Павла Скоропадського, який поведився з ними більш лояльно, ніж перейнята шовінізмом інтелігенція, провідником якої був Симон Петлюра. Через це й нині гетьман може розраховувати на підтримку цих консервативних угруповань, на що не може розраховувати група республіканців, а тим більше ліва група» [3, с. 13].

Як свідчить наведена цитата з «меморандуму», роль російських пропагандистів в еміграції перебирали на себе гетьманці, причому не зупинялися перед перекрученням та фальшуванням загальновідомих фактів. Таким фальшуванням є твердження, що в Україні мають великий вплив денікинці та врангелівці, а також те, що росіяни «байдуже відносилися до української незалежності». Саме це і викликало найбільше обурення у середовищі «республіканського» Державного центру УНР. Також виникає запитання: чи можна розцінювати збройну боротьбу денікинців і врангелівців з Армією УНР як прояв їхньої байдужості до української незалежності?

Отже, головною тезою звинувачень середовища, наближеного до колишнього гетьмана П. Скоропадського, стала їх проросійська пропаганда, у якій вони наслідували представників російської «білої» еміграції, що «в своїй антиукраїнській пропаганді серед чужинців оперували до цього часу головним чином такими аргументами: українці та росіяне — один нарід, а до того-ж українці в масі ніколи не хотіли й не хотять відділятися від Росії. Сепаратизм — це справа купки українських шовіністів, а де-коли до всього цього ще додавалося, що Україну та українців вигадали німці» [3, с. 13].

Посилаючись на «Промову Пана Головного Отамана», надруковану у «Тризубі» (1933. — Ч. 11), Д. Геродот відзначає: «Час, панове, навчив нарешті нас ненавидіти ворогів України і любити чистим братерським чуттям тих українців-патріотів, які заслужили на те почесне ім'я. Нас не багато на еміграції, на жаль, не так багато активних борців за визволення. Мусимо поважати і тих «лівих» патріотів, що в боротьбі за Україну мріють також про майбутній соціалістичний ідеал, і тих «правих» романтиків-патріотів, що не забули минулої давньої гетьманщини. Не тому ми, державники, мусимо боротися проти совітофілів чи шаповалівців, що вони — ліві, а в першу чергу тому, що вони орієнтуються фактично на єдину Росію, не тому поборюємо гетьманців, що вони реакціонери, а в першу чергу тому, що їхня ідеологія тягне Україну до «триєдиної монархії Російської» [3, с. 15]. У кінці статті автор резюмує, що «та українська монархична преса і ті монархичні угруповання, яким дорогі інтереси України, а не Росії, рішучо відмежуються від скоропадщини, яка веде виразну антиукраїнську пропаганду серед чужинців» [3, с. 17].

Проросійська, проімперська позиція українського монархічного середовища П. Скоропадського стали ідеологічним приводом для розгромної статті С. Доленги «В річницю ганьби й сорому», опублікованої у «Тризубі» [5]. Чого варті лише епітети та означення, якими рясніє стаття: «Московський генерал, який опинився на еміграції з п'ятном зрадника й ворога Українського Народу», «оживлена якимись таємними силами інтрига — потворне підприємство, спрямоване на розклад живого українського організму — скоропадщина», «спритно намагається вирости тепер на українському смітнику династія українських гетьманів Скоропадських» [5, с. 38], «скоропадщина справді стала багном і участі, в ній плямила кожне чесне ім'я українське» [5, с. 41], «породжена ганебними «традиціями» 1918 року, зв'язана з гниючими спогадами царату, заплутана в мерзотних інтригах своїх провідників, опаскуджена безприкладним цинізмом, з яким ці провідники ведуть свою розкладову роботу, скоропадщина є боляком на тілі Українського Народу» [5, с. 46].

Лейтмотивом статті стала проблема українськості колишнього гетьмана, який «ні за що не схотів стати українцем, а залишився далі на еміграції «руськимъ человекомъ»... Він і далі залишився

знаряддям російського імперіялізму в повному цього слова значінні, що простував і простує до цілковитого знищення України!» [5, с. 41].

Щоб віднайти причини «малоросійськості» колишнього гетьмана, С. Доленга розглядає корені династії Скоропадських, згадуючи її від гетьмана І. Скоропадського, зазначаючи, що «для нас це постать символічна, бо саме від нього, від цього «основоположника» роду Скоропадських і починається «шатость малоросейская», оте «двоєдушіє», оте безмірне «служальство», прикметне для нашої дійсності протягом довгих століть, яке кинуло в тенета спочатку російської державности, а потім і «великой русской культуры» сотки тисяч нашої шляхти, відрізало її назавжди від своєї нації й поробило покірними, відданими наймитами чужої ідеї» [5, с. 39].

Намагаючись знайти підсилення негативним особистим рисам П. Скоропадського, автор посилався на В. Липинського, ідеолога українського монархічного руху, що виступав «проти гетьмана, який зламав заприсяження, не додержує гетьманського слова й руйнує монархічні закони», проти людини, яка «робить з монархізму карикатуру», протестував «проти ширення з гетьманського дому і з гетьманського відома ідеологічного й організаційного хаосу», поборював «одобрювану генералом Скоропадським «смердяковщину» його прибічників» [5, с. 40—41].

Таким чином, на думку С. Доленги, «відродження» П. Скоропадського на еміграції означало спробу відродження генеральної «малоросійської» лінії в українській історії, яка так само, як і в історичній перспективі, намагалася викривити лінію розвитку справжнього українського націоналізму. «Практично відродження скоропадщини означає гуртування всіх ворожих українській національній ідеї сил, отже передовсім елементів москвофільських, в галицькому того слова значінні, й малоросійських — в наддніпрянському, — відзначає С. Доленга, — в решті тих нікчемних синів своєї нації, які на національній ідеї українській лише жерують, а в даному випадку до скоропадщини потягнулися з суто-особистих мотивів, або, говорячи словами Достоевського, в ім'я «зависти, рабства и пищеваренія» [5, с. 46].

Загалом, ідеї української консервативно-монархічної думки не знайшли потужної підтримки в широкому еміграційному середовищі. Однак багато висновків щодо утвердження України як самостійної

держави зберегли своє значення, викликаючи зацікавлення сучасних науковців. Зокрема, непересічну вартість мають ідеї В. Липинського щодо теорії еліт. Неординарним для того часу був його доволі плюралістичний підхід і до питання про майбутній державний устрій України, поєднання в єдиному сплаві соціальної, політичної і релігійної толерантності щодо вирішення головних суспільно-політичних проблем.

Основною причиною політичного неуспіху консервативного руху стало те, що він відстоював досить непопулярні для того часу концепції державного будівництва, часто асоційовані з перебуванням колишнього гетьмана П. Скоропадського при владі в Україні.

Як і кожна політична концепція, український консерватизм мав доволі потужну політичну опозицію, яка, базуючи свої ідеологічно-світоглядні засади на демократичних принципах державного будівництва, не могла підтримати ідею побудови спадкової монархії в Україні.

1. *Арнаутенко*. Про одну полемику / Арнаутенко // Тризуб. — 1933. — Ч. 23. — С. 9—12.
2. *Г. Скоропадчики* / Г. // Нова Україна. — 1925. — Ч. 2—3. — С. 160—162.
3. *Геродот Д.* Гетьманці скоропадчики та росіяне / Д. Геродот // Тризуб. — 1933. — Ч. 32. — С. 12—17.
4. *Годорожій І.* Про наших монархістів / І. Годорожій // Українська Трибуна. — 1921. — Ч. 129.
5. *Доленга С.* В річницю ганьби й сорому / С. Доленга // Тризуб. — 1938. — Ч. 17—18. — С. 38—47.
6. *Донцов Д.* Дон-Кіхотам монархізму / Д. Донцов // Державна Нація. — 1927. — Ч. 1. — С. 28—36.
7. *Кедрин І.* Життя-події-люди. Спомини і коментарі / І. Кедрин. — Нью-Йорк : Видавничка кооператива «Червона Калина», 1976. — 724 с.
8. *Козак М.* Гетьманці / М. Козак // Українська Трибуна. — 1921. — Ч. 34.
9. *Липинський В.* Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму / В. Липинський. — Відень, 1926. — 580 с.
10. *Мартинець В.* Замітки для майбутньої конференції українських націоналістів / В. Мартинець // Національна Думка. — 1927. — Ч. 10. — С. 12—22.
11. *Прокопович В.* Пам'яті В'ячеслава Липинського / В. Прокопович // Тризуб. — 1931. — Ч. 25. — С. 3—7.
12. *С. Г.* Гра з вогнем (з приводу виступів п. П. Скоропадського) / С. Г. // Тризуб. — 1933. — Ч. 9. — С. 4—7.

13. *Славинський М.* Український монархізм / М. Славинський // Тризуб. — 1926. — Ч. 12. — С. 6—10; Ч. 13. — С. 8—11.
14. *Славинський М.* Український монархізм / М. Славинський // Тризуб. — 1926. — Ч. 24. — С. 2—9.
15. *Славинський М.* Український монархізм / М. Славинський // Тризуб. — 1926. — Ч. 25. — С. 3—8.
16. *Славинський М.* Український монархізм / М. Славинський // Тризуб. — 1926. — Ч. 25. — С. 3—8.
17. *Славинський М.* Український монархізм / М. Славинський // Тризуб. — 1926. — Ч. 33. — С. 8—12; Ч. 39. — С. 5—10.
18. *Славинський М.* Український монархізм / М. Славинський // Тризуб. — 1926. — Ч. 39. — С. 5—10.
19. *Стахів М.* Українські політичні партії у соціологічному навітленні / М. Стахів. — Нью-Йорк ; Детройт ; Скрантон : Українська вільна громада в Америці, 1954. — 104 с.
20. *Шульгин О.* На смерть В. Липинського / О. Шульгин // Тризуб. — 1931. — Ч. 26. — С. 2—4.

Надія Кулеша

НІМЕЦЬКОМОВНІ ПЕРІОДИЧНІ ВИДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ У НІМЕЧЧИНІ 1920—1940-х рр.

У статті простежено становлення та функціонування німецькомовної преси української еміграції у Німеччині впродовж 1920—1940-х рр.

Ключові слова: українська політична еміграція, німецькомовна преса, українське питання.

В статье прослежено становление и функционирование прессы украинской эмиграции на немецком языке в Германии в 1920—1940-х гг.

Ключевые слова: украинская политическая эмиграция, немецкоязычная пресса, украинский вопрос.

In article formation and functioning of German speaking press of Ukrainian emigration in Germany in 1920—1940 years were examined.

Key words: Ukrainian political emigration, German speaking press, Ukrainian issue.

Українська політична еміграція, змушена тимчасово осісти на німецьких теренах після закінчення Першої світової війни та поразки